

Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 9/4 2020 s. 1381-1394, TÜRKİYE

Araştırma Makalesi

ŞEMSEDDİN SAMİ'NİN SERVET-İ FÜNUN'DA YAYIMLADIĞI KAMUS-I TÜRKİ VE KAMUS-I ARABİ ADLI MAKALE VE ONUN SÖZLÜKÇÜLÜK ANLAYIŞI

Saleh JARADAT*

Geliş Tarihi: Şubat, 2020

Kabul Tarihi: Ekim, 2020

Öz

Türk dilinin sorunları ve meseleleri Tanzimat döneminden itibaren Türk aydınları tarafından çeşitli yönleriyle yoğun bir şekilde tartışılmaya başlanmıştır. Türk dilinin adı, Arapça ve Farsça ile ilişkisi ve Türk sözlükçülüğünün belli noktalarda kusurları bu meselelerin başında gelmektedir. Şemseddin Sami bu konulara çeşitli yazılarında el atan en önemli fikir sahiplerinden biri olmuştur. Türk dilinin adı, Türkçenin sadeleştirilmesi, Arapça ve Farsça ile ilişkisinin nasıl olması gerektiği konularında önemli öneriler ve çözümler sunan Sami, Türk sözlükçülüğü sorunlarını detaylı bir şekilde ele almış, Türk sözlüğü çalışmalarını geliştirmek için yeni anlayışları ve uygulamaları meydana getirmiştir. Bu makalede Şemseddin Sami'nin kaleme aldığı Kamus-ı Türkî ve Kamus-ı Arabî makalesinden hareketle Sami'nin dil ile ilgili ve özellikle sözlükçülüğe dair olan görüşleri ortaya konmaya çalışılmıştır. Makalenin sonunda söz konusu olan ve Servet-i Fünun'da yayımlanan makalesinin çeviri yazısı sunulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Şemseddin Sami, Kamus-ı Arabî, Türk sözlükçülüğü, Tek dilli sözlükler.

ŞEMSEDDİN SAMİ'S ARTICLE IN SERVET-İ FÜNUN, KAMUS-I TÜRKİ AND KAMUS-I ARABİ, AND HIS UNDERSTANDING OF LEXICOGRAPHY

Abstract

Since the Tanzimat period, Turkish intellectuals intensely discussed the problems and issues of the Turkish language in various aspects. The name of the Turkish language, its relations with Arabic and Persian, and the flaws of Turkish lexicography at certain points are among these issues. Şemseddin Sami has been one of the most important opinion holders who addressed these issues in various articles. Sami had dealt with the problems of Turkish lexicography in detail and created new insights and practices to improve Turkish dictionary studies, and offered important suggestions and solutions on the name of the Turkish language, the simplification of Turkish, and how it should be related to Arabic and Persian. In this article, based on the article of Kamus-ı Türkî and Kamus-ı Arabî written by Şemseddin Sami, we tried to reveal Sami's views about language and especially lexicography. And we presented in the Latin alphabet the article published in Servet-i Fünun at the end of the article.

Keywords: Şemseddin Sami, Kamus-ı Arabî, Turkish lexicography, Monolingual dictionaries.

* Doktora. Öğr.; Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, salehjaradat@yu.edu.jo

Giriş

Türk sözlükçülüğünün modern sözlükçülük anlayışına geçişinde önemli rol üstlenen Şemseddin Sami, bu alandaki yenilikçi anlayışını ve savunduğu düşünceleri hem teorik olarak yazdığı çeşitli makalelerde ele almış hem de hazırladığı sözlüklerde uygulamalı olarak göstermiştir. Şemseddin Sami'nin hazırladığı *Kamus-ı Fransevî*, *Kamus-ı Arabî* ve *Kamus-ı Türkî* bu anlayışın en önemli ürünlerindedir.

Şemseddin Sami'nin çeşitli yazılarında tartıştığı konuların başında dilin adı meselesi yer almaktadır. Sami'ye göre dilin adı Osmanlıca ya da Lisan-ı Osmanî değil, Türkçe ve Lisan-ı Türkî olarak kullanılmalıdır. Bu düşünceden hareketle hazırladığı Türkçenin tek dilli sözlüğünü *Kamus-ı Türkî* olarak adlandırarak Anadolu sahasında Türk adını taşıyan ilk sözlüğü meydana getirmiştir.

Şemseddin Sami'nin makalelerinde ele aldığı konulardan biri de o dönemde yazılan sözlüklerin madde başlarının seçimi konusuydu. O döneme kadar yazılan sözlüklerin madde başı listesini Türkçede hiç kullanılmayan Farsça ve Arapça sözcüklerin doldurmasını eleştirmiştir. Sözlüklerde madde başlarının sadece Türkçe asıllı veya yabancı dillerden geçip Türkçede kullanılan sözcükler olması gerektiğini savunmuştur. Şemseddin Sami'nin yenilikçi anlayışı sadece Türkçeden Türkçeye sözlükler konusunda değil Arapçadan Türkçeye sözlüklerde de görülmektedir. Bu sözlüklerde sistemlilik ve erişilebilirlik özelliklerinin olması gerektiğini dile getirmiş ve bu anlayışı *Kamus-ı Arabî*'de uygulamıştır. Şemseddin Sami'nin sözlükçülük ile ilgili görüşleri, *Kamus-ı Türkî*'nin "İfade-i Meram" başlıklı bölümünde, Lisanımızın Tahdidi, *Kamus-ı Türkî* (Osmanî) ve *Kamus-ı Türkî* ve *Kamus-ı Arabî* gibi makalelerinde ele alınmıştır.

Şemseddin Sami'nin gerek dil ve edebiyat konularıyla gerek sözlük bilimi ile ilgili görüşleri o günkü dil ve edebiyat alanlarında yaygın olan fikir ve uygulamalara ağır eleştirilerle birlikte ortaya konmuştur. Makalelerinde dile getirilen ve sözlüklerinde uygulanan bu yenilikçi görüşlerinin en önemli yanı, bir mecburiyetten doğup bu alanda ciddi eksiklikleri doldurmak amacıyla sunulmasıdır. Bu şekilde ortaya çıkan bu görüş ve uygulamalar Türkiye'de benimsenmiş ve bu alandaki çalışmalara kılavuzluk etmiştir.

Bu çalışmada Şemseddin Sami'nin 1315 yılında Servet-i Fünun'da yayımladığı *Kamus-ı Türkî* ve *Kamus-ı Arabî* başlıklı makalesindeki sözlükçülük ile ilgili görüşleri ele alınıp tasnif edilerek ayrıntılı bir şekilde incelenerek açıklanmıştır. Çalışmanın sonunda makalenin çeviri yazısı verilmiştir.

Sözlüğün Tanımı ve Önemi

Sözlük, bir dilin sözcüklerini çeşitli sistemlere göre (genelde alfabetik olarak) listeleyen, o sözcükleri tanımlayan, sesletim, köken ve kullanım gibi dilsel bilgilerini veren bir başvuru kaynağıdır.

Şemseddin Sami, hem *Kamus-ı Türkî*'nin "İfade-i Meram" kısmında hem de *Kamus-ı Arabî* ve *Kamus-ı Türkî* makalesinin başında sözlüğün tanımına değinmiştir. Sami'ye göre sözlük bir dilin söz varlığını içeren edebiyat ürünlerinin temelini oluşturan kitaptır. Sözlüğü düzenlenmeyen bir dil birkaç kitaba sahip olsa bile edebî dil sayılmaz. Çünkü bu dilin sözcük yapısı ve bu sözcüklerin anlamları, kullanım biçimleri ve yazılış kurallarını belirleyen ve bir standarda kavuşturan bir sözlük bulunmadan bu dil ile dilin kullanıcıları tarafından sağlıklı biçimde anlaşılacak edebî metinleri meydana getirmek mümkün değildir (Sami, 1315, s. 306). Bu tanımdan hareketle Şemseddin Sami'ye göre tek dilli sözlüğün görevleri şunlardır:

- Dilleri koruyan edebî çalışmalara sağlam malzeme temin etmek.
- Bir dili teşkil eden sözcüklerin kökenini, çekimlerini, anlamını, kullanım alanını ve doğru yazılışını gösteren bir başvuru kaynağı olmak.
- Dil kullanıcılarının doğru yazmalarını ve okumalarını sağlamak.
- Bir dilin söz varlığını korumak ve zamanla bazı sözcüklerin unutulmasını veya yanlış kullanılmasını engellemek.

Sözlüklerin Türleri ve Amacı

Çağdaş sözlük biliminde sözlükler, sözlüğün çıkış noktasına (abecesel ve tematik), madde başlarının sıralama sistemine, sözlüğün kapsamına (genel ve özel), sözlüğün dil sayısına (tek dilli, iki dilli vs.), kullanıcıların yaşına, sözlüğün boyutuna, zaman eksenine (art zamanlı ve eşzamanlı), sözlük kullanıcısının diline ve ortamına göre nitelendirilebilir.

Şemseddin Sami'ye göre sözlüklerin türleri çeşitlilik gösterebilir. Ancak makalesinde sözlükleri dil sayısı noktasından hareketle değerlendirmiştir. Sözlükler dil sayısına göre, tek dilli sözlükler ve iki dilli sözlükler olarak ayrılabilir. Birinci tür olan tek dilli sözlüklere “Lügat-ı Milliye” terimini kullanmıştır. İkinci tür ise iki dilli sözlüklerdir. Bu sözlükler, öğrenilmek istenilen kaynak dilden hedef dil olan lisan-ı millî'ye tercüme yoluyla meydana getirilen başvuru kaynaklarıdır. Arapça, Farsça ya da Fransızcadan Türkçeye mütercem olan sözlükler bu türün örneklerindedir. Bu sözlükler yazılış amacına göre iki çeşittir. Örneğin Arapçadan Türkçeye bir sözlüğün yazılış amacı Türklere Arapçayı öğretmek iken Türkçeden Arapçaya olan bir sözlüğün yazılış amacı Araplara Türkçeyi öğretmektir (Sami, 1315, s. 306).

Şemseddin Sami'ye göre tek dilli sözlüklerin amacı dilleri muhafaza etmek, iki dilli sözlüklerin amacı ise dil öğreniminde yardımcı olmaktır.

Araplarda Sözlük Çalışmaları

Araplar İslamiyet ile beraber diğer milletlerle yakın temasta bulunsalar da iki dilli sözlükler yazmayıp, Kuran'ı ve hadis metinlerini doğru anlamak ve Arapçanın özgün söz varlığını korumak için tek dilli sözlüklere ağırlık vermişlerdir.

Araplarda sözlük çalışmaları VII. yüzyıldan itibaren önem kazanmaya başlamıştır. Bu dönemde dil bilimciler, dillerini muhafaza eden ve yabancı kavimlerle karışmamış olan Arap göçebe aşiretlerinin dillerini derleyip garip ve bilinmeyen sözcükleri kayda geçirmişlerdir. VIII. yüzyılda *Kitabu'l-Ayn* sahibi olan Halil ibin Ahmed el-Ferahidi'nin öncülüğüyle Arapçanın kapsamlı sözlükleri meydana çıkmaya başlamış ve sözlükçülük çalışmaları hız kazanmıştır. (Omar, 2009, s. 26-27).

Şemseddin Sami makalesinde, Arapların sözlükçülük alanında öncülük rolüne dikkat çekmiş ve bu hususta Türk sözlükçülüğü çalışmalarına “muktedâ” olduklarını söylemiştir (Sami, 1315, s. 306).

Şemseddin Sami Araplarda tek dilli sözlük çalışmalarının aşamalarından bahsetmiştir. Araplar, bu çalışmalar kapsamında ilk önce tek konulu, bir nesneyi esas alan tematik sözlükler meydana getirmişlerdir. Ebû Amr eş-Şeybânî (728-821)'nin *Kitâbü'l-Hâyl*'i (At Kitabı), Ebu Zeyd el-Ensârî (730-830)'nin *Kitâbü'l-Matar* (Yağmur Kitabı) ve *Kitâbü'l-Leben*'i (Süt Kitabı), Ebû Sa'îd el-Asma'î (740-828)'nin *Kitâbü'l-Hayl* (At Kitabı), *Kitâbü Halki'l-insân* (İnsanın

Yaratılış Kitabı), *Kitabü'n-Nahl ve'l-kerm* (Hurma ve Üzüm Ağaçları Kitabı), *Kitabü'n-Nebât* (Bitkiler Kitabı) adlı eserleri bu dönemin ve bu dönemdeki Arap sözlükçülüğü anlayışının ürünlerindedir (Kaş, 2007, s. 9).

Daha sonra Halil ibn Ahmed el-Ferahidi tarafından hazırlanan *Kitabu'l-Ayn* ile beraber alfabetik sistemi gibi belli sistemlere göre düzenlenmiş genel sözlükçülük çalışmalarına geçilmiş, daha kapsamlı ve sistematik sözlükler yazılmaya başlanmıştır.

Şemseddin Sami Arap sözlükçülüğünün kısa bir tarihçesinden bahsederek ve Araplarda sözlükçülüğe verilen önemi anlatarak Türklerde tek dilli sözlüklere önem verilmemesini eleştirmek istemiştir.

Türklerde Sözlük Çalışmalarının Durumu

Türk sözlükçülüğünün çalışmalarının XI. yüzyılda Kâşgarlı Mahmut'un *Dîvân-ü Lügat'it Türk* ile başladığı bilinmektedir. Türkçeden Arapçaya olan bu sözlüğün amacı Araplara Türkçeyi tanıtmaktır. Türkçeyi öğrenmek isteyen Araplara hazırlanan ilk kaynak olup çeşitli yönleriyle Türkçenin nadide eserlerindedir. Ancak Türk dili alanında o günden Şemseddin Sami'nin dönemine kadar Türkçenin söz varlığını kapsamlı bir biçimde esas alıp açıklayan bir sözlük meydana getirilmemiştir.

Şemseddin Sami *Kamus-ı Türkî*'nin "İfade-i Meram" bölümünde Türk dilinin o güne kadar söz varlığını toplayan bir sözlüğün bulunmamasını, Türk dilinin gramerini gerçekten açıklayan ve sistemli olan bir gramer kitabının yazılmamasını eleştirmektedir.

Sami'ye göre medenî olan her milletin en önemli görevi dilini muhafaza etmektir. Türklerin binlerce yıldan beri edebî bir dile sahip olmalarına rağmen bu konuya gerektiği kadar önem vermemelerinin büyük bir kusur olduğunu düşünmektedir. Bu kusurun bir neticesi olarak Türkçenin birçok sözcüğü unutulmuş ya da bırakılmış, yerine Arapçadan veya Farsçadan aynı anlamı ifade eden kelimeler ödünç olarak alınmıştır. Bu yolla söz varlığı açısından zengin olan Türkçe, ifade kabiliyeti açısından zayıf bırakılıp ödünç aldığı sözcükleri avam telaffuzuna göre değiştirilerek galatlar ile dolu bir lisan haline getirilmiştir (Sami, 1317, s. 2).

Şemseddin Sami aynı konuya *Kamus-ı Arabî* ve *Kamus-ı Türkî* makalesinde de değinmektedir. Sami'ye göre Türklerin bin seneden beri yazılı edebiyat ürünleri meydana getirmelerine rağmen Türkçenin söz varlığını kapsayan ve düzenleyen bir sözlük oluşturmak konusunda geç kalmış olmaları taaccübe ve teessüfe müstahaktır (Sami, 1315, s. 306). Sami, bu eleştirinin iki sebebi olduğunu açıklamaktadır: 1. Sözlüklerden amaç, Arapçayı ve Farsçayı öğrenmek ise önce ana dili (bu durumda Türkçe) hakkıyla öğrenilmelidir. Çünkü ikinci bir dil ancak ana diline uygulanarak ve karşılaştırılarak öğrenilebilir. 2. Bu doğal kurala uymayarak hem Türkçenin becerileri zayıf kalmış hem de ikinci bir dil öğrenilememiştir.

Şemseddin Sami, önce Türkçeden Türkçeye bir sözlük hazırlanması gerektiğinin altını çizmektedir. Çünkü böyle bir sözlüğe sahip olmayan bir Türkçe zapt edilmiş edebî bir dile sahip sayılmaz. Kendi sözlüğünü oluşturmayan bir millet hem edebiyatını doğru anlaması mümkün değil hem de ikinci dil öğrenimi konusunda geride kalır.

Bilindiği gibi bu konu Tanzimat döneminden sonra tartışılmaya başlanmıştır. "Özellikle XIX. yüzyılın ortalarından sonra, bir başka terim ile Tanzimat'tan sonra dili bağımsız bir varlık olarak değerlendiren aydınlarımızın sayesinde bu konu gündeme gelmiş ve çalışmalar artmıştır"

(Parlatır, 1995, s. 4). Bu aydınların başında Namık Kemal gelmektedir. "*Namık Kemâl, öncelikle Türkçenin kapsamlı bir sözlüğünün hazırlanması gerektiğini düşünmektedir. O, dilimizin Arapça ve Farsça kelimelerden fazlaca etkilendiğini kabul eder. Fakat Arapçaya ve Farsçaya ait sözlüklerin hiçbir zaman bir Osmanlı için yeterli olmadığı görüşündedir*" (Koç, 2007, s. 16).

Şemseddin Sami bu görüşleri teorik olarak savunmakla kalmamış Anadolu sahasında Türkçeyi "Osmanlıca" değil Türki ve Türkçe olarak adlandırarak ve Türkçe kelimeleri esas alan ilk sözlük olan *Kamus-ı Türki*'yi hazırlayarak uygulamaya da koymuştur.

Kendi Dönemine Kadar Yazılan Sözlüklerin Eleştirisi

Şemseddin Samî, kendisinden önce yazılmış olan sözlüklerin düzenleniş sistemlerini, madde başı seçimlerini ve sözlüklerin tanımlama yöntemlerini eleştirmiştir.

Dili tahsil eden öğrenciler tarafından sözcüklerin bu sözlüklerde kolay bulunmadığı gibi anlamlarının da tam olarak açıklanmadığını ve örnek cümlelere de yer verilmediğini belirtmiştir. Ayrıca anlamların birbirlerinden hiçbir işaretle ayrılmaksızın karmakarışık yerleştirildiğine dikkat çekmiştir (Yavuzarslan, 2004, s. 198).

Şemseddin Sami'nin o dönemde yazılan sözlüklerde eleştirdiği noktalardan biri maddelerin sıralanma sistemi ve bu sistemde bulunan eksiklikler ve kusurlardır. O sözlüklerde alfabetik sıralamaya doğru bir şekilde uyulmadığı görüşündedir. Örneğin fethalı hemze ile başlayan kelimelerin esreli hemze ile başlayan kelimelerden ayrı verilmesine, kâf-ı Fârsinin kâf-ı Arabî ile bir tutulmamasından kaynaklanan karışıklıklara dikkat çekmiştir (Yavuzarslan, 2004, s. 191).

Dil öğrenmek için kullanılan, öğrenciler tarafından daima başvuru sözlüklerin sadece geniş ve detaylı olması yeterli olmayıp; iyi dizilmiş, kapsamlı ve madde başlarına kolay erişilebilir olmaları da gerekmektedir. Bu özellikler bilinen geleneksel, eski usullere göre yazılan sözlüklerde bulunmamaktadır. Bu doğrultuda Şemseddin Sami'ye göre Fîruzabâdî'nin *Kamus*'unun tercümesi olan *Okyanus*'tan, *Sihah-ı Cevherî*'nin tercümesi olan *Vankulu Lügat*'inden, *Ferheng*, *Burhan* tercümelerinden ve Esad Efendi'nin *Lehçetü'l-Lügat* sözlüğünden yararlanmayı beklemek akla ve gerçeğe aykırıdır.

Şemseddin Sami eleştirdiği bu sözlüklere Ahmet Vefik Paşa'nın *Lehçe-i Osmanî* sözlüğünü de katmıştır. Ona göre bu sözlüklerden sadece sözlük hazırlamak isteyen uzmanlar yararlanabilir. Çünkü bu sözlüklerin hiçbirinde istenilen sistemsellik ve erişilebilirlik özelliği bulunmamaktadır (Sami, 1315, s. 306). Aslında Şemseddin Sami'nin hazırladığı *Kamus-ı Türki*'nin genel kabulünün ve revacının, bu eksiklikleri doldurmasından ve bu olumsuzluklardan uzak olmasından kaynaklandığı söylenebilir. Herhangi bir sözlükte bulunması gereken bu özelliklerin *Kamus-ı Arabî*'de de olduğu görülmektedir.

Şemseddin Sami bu konuya "Lisanımızın Tahdidî" makalesinde de geniş bir yer vermektedir. Bu makalede Türkçeyle Arapça ve Farsça arasında belli bir çizgi ve sınır konulması gerektiğini vurgulamıştır. Bu dillerde bulunan ve Türkçede kullanılmayan sözcüklerin Türkçeye mal edilmesine ve hazırlanan sözlüklerde yer verilmesine sert bir dille karşı çıkmıştır:

Lügat-ı Osmaniye unvanları altında neşrolunan lügat kitaplarına derc edilen kelimat-ı Arabiye ve Fariye o kadar çoktur ki, içlerinden bihakkın lisanımızın malı addolunmaya müstahak olanları yüzde bir nispetinde bile değildir ve hele yüzde doksanı ebedî bir Türk ağzına düşmemiş ve bir Türkçe kitaba girmemiştir (Sami, 1316, s. 3).

Şemseddin Sami, Redhouse'un *Lügat-ı Osmaniye* sözlüğünü örnek göstererek o dönemde yazılan sözlüklerin madde başlarının seçimi açısından kusurlarını izah etmeye çalışmıştır. Redhouse'un sözlüğünün 30000 madde başından oluşmasına rağmen bunlardan hiçbirinin Türkçe olmadığını bir dilin bu kadar kelime ödünç almasının akla aykırı olduğunu ve bu kelimelerin çoğunun Osmanlıca'da hiç kullanılmadığını örneklerle dile getirmiştir:

Mesela “Lügat-ı Osmaniye” unvanıyla neşrolunan lügatlerin en makulü olanı Redhouse'un malum eseri asıl Türkçe olarak hiçbir kelimeyi havi olmadığı halde 30000'den ziyade lügat havidir!... Bir lisanın yalnız sair-i elsineden ahz ve istiare ettiği lügatler bu miktara nasıl balığ olabilir! Kitab-ı mezkûrun ale't-tesadüf açtığımız bir sayfada birbiri arkasında tecyîz, tecyîf... Lügatlerini görüyoruz. İnsaf buyrulsun! Bu lügatlerin nereleri Osmanlıca? Bunları hangi Osmanlı biliyor veya kullanıyor ve kullanmaya ne lüzum ve ihtiyaç vardır? (Sami, 1316, s. 3).

Şemseddin Sami'nin dönemine kadar yazılan sözlükleri eleştirdiği noktalar şunlardır:

- Maddelerin sıralanmasının düzensiz olması.
- Sözlüklerin erişilebilirlik özelliği açısından kusurlu olmaları.
- Maddelerin seçiminde tutarsızlık olması. Az kullanılan, Türkçeye geçmemiş olan, Arapça ve Farsçada bile az bilinen sözcüklere yer verilirken, sözlüklerde bulunması gereken sözcüklere yer verilmemesi.
- Madde tanımlarının eksik olması.
- Tanımlarda örnek cümlelerin doğru şekilde kullanılmaması.
- Gerek maddelerin niteliğini gösteren gerek tanım bölümünü düzenleyen özel işaretlerin kullanılmaması.
- Sözlüklerin Türkçenin söz varlığını kapsamaması ve “ilam-ı malum” anlayışından hareketle Türkçe kökenli sözcüklerin sözlüğe alınmaması.

Türkçenin Arapça ve Farsçadan Ayrılmamasının Eleştirisi

Şemseddin Sami'nin sözlükçülük alanındaki eleştirilerinden biri, o döneme kadar yazılan sözlüklerin istenen hedefe ulaşamamaları ve Türkçenin Arapça ve Farsçayla arasına bir sınır koymamasıdır. O döneme kadar yazılan tek dilli sözlüklerin âdeta tek dillilik özelliğini yitirmiş, Türkçede hiç kullanılmayan Arapça ve Farsça sözcüklerle doldurulmuştur.

Şemseddin Sami'ye göre tek dilli sözlüklerin ana amacı bir dilin söz varlığını muhafaza etmektir. Hâlbuki bu döneme kadar yazılan ve “Lügat-ı Osmani” adını alan bu sözlükler, bu görevi yerine getirememiştir. Çünkü bu sözlüklerde birbirinden farklı diller olan Arapça, Farsça ve Türkçenin sözcükleri yan yana dizilmiş ve bu sözlükler herhangi bir dilin söz varlığını kapsamamıştır. Bu sözlükler, Türkçenin söz varlığı için bir başvuru kaynağı olamaz. Ayrıca ne Arapça ne de Farsça için müracaat edilebilir kaynaklardır (Sami, 1315, s. 307).

Sistemsellik ve Erişilebilirlik (Tarz-ı Cedit)

Şemseddin Sami, modern sözlükçülük anlayışından hareketle hem Türkçeden Türkçeye hem de Arapçadan Türkçeye iyi tertip edilmiş, başvurulduğunda kolaylık sağlayan sözlükler yazılması gerektiğini vurgulamıştır: “*Her an mürâcaat edilecek olan lügat kitâplarının yalnız*

vüsat ve tafsilleri matlûp olmayıp en ziyâde hüsn-ü tertîpleri ve gerek zabt ve hıfzda gerek mürâcaat hâlinde sühûlet bahş olmaları elzemdir” (Sami, 1315, s. 307).

Şemseddin Sami'nin “Tarz-ı Cedit” olarak adlandırdığı bu yenilik anlayışı hem Kamus-ı Türkî’de hem de Kamus-ı Arabî’de görülmektedir.

Bu bölümde Şemseddin Sami'nin bu iki sözlükte uyguladığı yenilikler ana hatlarıyla izah edilmeye çalışılacaktır.

Kamus-ı Türkî’deki Yenilikler

- Şemseddin Sami'nin *Kamus-ı Türkî*’de getirdiği ilk yenilik sözlüğün adı konusunda olmuştur. Hazırladığı sözlükte 'Türkî' adıyla- birçok yazardan farklı olarak Türkçenin sözcüklerini ortaya koymuş, bu dilin adının Türkçe olduğunu belirtmiştir (Aksan, 1998, s. 116). Aslında Şemseddin Sami çeşitli yazılarında ve özellikle 1881’de yazdığı *Kamus-ı Türkî (Osmanî)* başlıklı makalesinde “dilın adı” konusunu detaylı bir şekilde tartışmıştır: “*Asıl bu lisanla mütekellim olan kavmin ismi "Türk" ve söyledikleri lisanın ismi "lisan-ı Türkî"dir. Cühelâ-yı avam indinde mezmum addolunan ve yalnız Anadolu köylülerine itlak edilmek istenilen bu isim intisabıyla iftihar olunacak bir büyük ümmetin ismidir*” (Sami, 1298, s. 177).

Şemseddin Sami bu dilin Osmanlı devletinden önce var olduğu için lisan-ı Osmanî veya Osmanlıca olarak adlandırılmasına karşı çıkmış, bu adlandırmanın tarihi gerçeklere ve dil bilimine aykırı olduğunu söylemiştir.

Şemseddin Sami kaleme aldığı metinlerde lisan-ı Osmanî veya Osmanlıca yerine sık sık Türkçe ve lisan-ı Türkî terimini kullanmıştır. Bu açıdan bakıldığında Tanzimat dönemi metinlerinde Türkçe kavramı, hiçbir metinde Şemseddin Sami'nin metinlerindeki kadar yoğun bir şekilde kullanılmamıştır (Topaloğlu, 2012, s. 58).

- Şemseddin Sami'nin *Kamus-ı Türkî*’de getirdiği ikinci önemli yenilik, Farsça ya da Arapçaya ait olup Türkçede kullanılmayan sözcükleri madde başı listesine almamaktır. Osmanlı Dönemi’nde yazılan sözlüklerde madde başları için dilde “kullanım” şartı koşan ilk sözlükçü olmuştur. Bu yöntemle dilin standartlaşmasını ve söz varlığı açısından istikrara kavuşmasını sağlamaya çalışmıştır.

Sami’ye göre kullanımda bulunmayan dolayısıyla sözlüğe alınmayan yabancı dillere ait sözcüklerin dilde kullanılması yanlıştır: “*Her lisanın tam ve mükemmel olan lûgat kitabı o lisanda, gerek an-asl kendi malı bulunsun ve gerek elsine-i saireden mehuz olsun, kullanılan kelimelerin kâffesini cami olur ve o lûgat kitabında mevcut olmayan hiçbir kelimenin o lisanda istimali caiz olamaz*” (Sami, 1316, s. 3).

Şemseddin Sami'nin Türkçeye giren yabancı kelimelerle ilgili görüşleri daha sonra Yeni Lisan Hareketi tarafından benimsenmiştir. “*Yeni Lisan Hareketi, yine aynı kültürel ortamın ürettiği tasfiyeciler ile muarızları arasında makul bir çizgi tutturmaya çalışmış; kökleşmemiş yabancı tesirleri dilden temizleyerek halkın diline yakın bir edebî dil oluşturmayı amaç edinmiştir*” (Daşdemir, 2013, s. 54).

- Şemseddin Sami Türkçenin korunması, Türkçe asıllı kelimelerin ihya edilmesi ve kullanıma tekrar sokulması için kullanımdan düşmüş veya unutulmuş bazı arkaik sözcükleri madde başı listesine almıştır.

Kâmûs-ı Türkî'ye eski ve yeni yazarlar tarafından kullanılan Türkçe asıllı sözcükler başta olmak üzere kendileri kullanımdan düşmüş oldukları hâlde bazı türevleri kullanılan temel sözcükler ve canlandırılması gerekli olduğundan dolayı kullanımdan düşmüş olan bazı arkaik sözcüklerle Türk diline Arapça, Farsça ve Batı dillerinden girmiş ve kullanımda olan söz ve terimlerin hepsi alınmıştır. Konuşma dilinde bulunan ama birçok sözlükte bulunmayan sözcükler de bu yapıtta yer almıştır (Rahimi, 2017, s. 205).

- *Kamus-ı Türkî*'de madde başlarının köken bilgileri özel kısaltmalar kullanılarak özenle gösterilmiştir. Bu nedenle *Kamus-ı Türkî* etimolojik açıdan zengin bir sözlük sayılabilir.

- Sözlükte madde başının türü özel kısaltmalar kullanılarak sistemli bir şekilde gösterilmiştir.

- Sözlükte madde başı özel bir alanda, özel durumlarda ya da sadece bazı kelimelerle birlikte kullanılıyorsa o maddenin kullanım etiketi yay araç içinde gösterilmiştir. Bu yöntemle dilin doğru kullanılması ve dil kullanıcılarının hataya düşmemeleri amaçlanmıştır.

- Tanım bölümünde bulunan bileşenlerin arasındaki ilişkileri göstermek için özel işaretler kullanılmıştır. Bu işaretler sözlüğün başındaki "İşarat-ı Mahsusa" bölümünde detaylı bir şekilde açıklanmıştır.

- Arapça ya da Farsçadan Türkçeye geçen ve Türkçede yeni anlam kazanıp anlamları değişen kelimelerin tanımında bu değişiklikler açıklanmıştır.

- Tanım bölümünde verilen madde başlarının anlamları iyice izah edilmek amacıyla tam cümle olarak örnekler verilmiştir.

***Kamus-ı Arabî*'deki Yenilikler**

Şemseddin Sami'nin sözlükçülük alanında yenilikçi üslubu, sadece *Kamus-ı Türkî*'de değil, hazırladığı tüm sözlüklerde olduğu gibi *Kamus-ı Arabî*'de de görülmektedir. *Kamus-ı Arabî*'nin, Arapçadan Türkçeye sözlükçülük çalışmaları arasında modern sözlük bilimi yöntemleri -Şemseddin Sami'nin terimiyle "Tarz-ı Cedit"- ile hazırlanan ilk Arapça-Türkçe sözlük olduğu söylenebilir. Bu sözlük, Sami'nin sözlüklerde arzu ettiği hüsn-ü tertîp ve sühulet-bahş özellikleri yerine getirmektedir.

Bu sözlükte öne çıkan ve Arapça-Türkçe sözlük çalışmalarında Sami'nin getirdiği yenilikler ana hatlarıyla şunlardır:

- Madde başlarının sıralamasında alfabetik sistem kullanılmış, alt maddelerin sıralamasında hem alfabetik sistem hem taklip (çekim) sistemi kullanılmıştır. Madde başlarından çekimlenen sözcükleri alt madde olarak göstermekteki amaç, Arapçanın çekimli bir dil olmasının özelliğine önem vererek Arapçayı öğrenmek isteyen Türklere kolaylık sağlamaktadır.

- Maddelerin tamamı harekeli olarak verilerek yanlış okumalar önlenmiştir. Hemen her maddenin yanında o maddeden yapılan mastarlar, çoğullar, ikilikler, geçmiş zaman ve şimdiki zaman çekimleri gösterilmiştir.

- Maddelerin sözcük türü bilgisi ve çeşitli dil bilgisel bilgileri özel kısaltmalar kullanılarak verilmiştir.

• Yabancı dillerden Arapçaya giren sözcüklerin köken bilgisi ve bazen de kaynak dilde yazılışı gösterilmiştir. Bazı Arapça asıllı kelimelerin öz biçimleri açıklanmıştır. Sözlükte köken bilgisi açıklamaları, dil öğrenenlerin kafasını karıştırmamak için sınırlı kullanılmıştır.

• Madde başlarının tanımları numaralandırılmış, çoğu zaman detaylı bir şekilde verilmiştir. Birçok maddede birden fazla anlam verilmiştir.

• Tanım bölümünde özel kısaltma kullanılarak metin içi gönderim teknikleri kullanılmıştır.

• Maddelerin kullanım etiketi, yani sözcüğün kullanıldığı alan, durum veya bağlam gösterilmiştir.

• Sözlük, dil bilgisinde işlevi olan maddelerin işlevlerini açıklayarak gramer açısından zenginleştirilmiştir.

• Arapçada eş anlamlı olarak görülebilen sözcüklerin arasındaki ince farklar dikkatli ve doğru biçimde açıklanmıştır.

Sonuç

Şemseddin Sami Türk sözlükçülüğüne yeni bir bakış açısı ve yöntem getirmiş, Anadolu sahasında kendinden önce yazılmış sözlükleri çağdaş sözlükçülük anlayışına göre değerlendirmiş, ele aldığı her bir noktayı ayrıntılı biçimde açıklamış ve bunlardan hareketle Türkçeye tek dilli ve iki dilli değerli sözlükler kazandırmıştır.

Şemseddin Sami'nin sözlükçülük alanına getirdiği yeniliklerin sadece Türkçeden Türkçeye sözlükleri değil Arapçadan Türkçeye iki dilli sözlükleri de kapsadığı görülmektedir. Bu sözlüklerde sistemlilik ve erişilebilirlik özelliklerinin olması gerektiğini vurgulamış bu anlayışı *Kamus-ı Arabî*'de uygulamıştır.

Şemseddin Sami'nin sözlük bilimi ile ilgili olan görüşlerinin en önemli yanı, sözlük bilimi açısından bir ihtiyaç ve zaruretten doğmuş olması ve bu alandaki kusurları gidermek için sunulmasıdır. Bu görüş ve uygulamalar Türkiye'de benimsenmiş ve bu alandaki çalışmalara kılavuzluk etmiştir.

Şemseddin Sami bu görüşleri teorik olarak savunmakla kalmamış "Tarz-ı Cedit" olarak adlandırdığı ve Türk sözlükçülüğü tarihinde bir dönüm noktasını teşkil eden bu yeni anlayışı *Kamus-ı Türkî*'de ve *Kamus-ı Arabî*'de uygulamaya sokmuştur.

Ek:

Ş. Sami'nin "Kamus-ı Türkî ve Kamus-ı Arabî" Adlı Makalesinin Çeviri Yazısı*

Üstad-ı faziletinden Ş. Sâmî bey efendi tarafından irsal buyrulmuştur. Servet-i Fünûn'a:

Kâmûs-ı Türkî ve Kâmûs-ı Arabî

Edebiyata müteallik bir makalenin siyasi gazetelerden ziyade, mecmu'a-ı maarif-mendânenize taalluku olmak lâzım geleceği mülâhazasıyla ve Kamus-ı Arabî'mi bidayet-i intişarında, değeri mafevkinde alkışlayan Servet-i Fünûn olduğu hatırasının verdiği cesâretle, bir cihetten makale ve bir cihetten ilân demek olan şu varakamın size takdimini münasip gördüm.

* Çalışmanın konusu olan bu makalenin daha önce Latin alfabesiyle yayınlanmadığı için çeviri yazısı ek olarak verilmiştir.

Lügat bir lisanın hizânesi ve edebiyatın esasıdır. Lügati mazbut olmayan bir lisan, birkaç kitaba malik olsa bile, elsine-i edebiyeden madûd olamaz. Çünkü o lisanda yazmak ve okumak isteyenler, bir kelimenin aslı ve iştikakı, manası, mahall-i istimali, imlâ-ı sahihi velhâsıl her bir hâli hakkında edecekleri şüpheyi hal için müracaat edecek bir kitaba destres olamazlarsa, o lisan nasıl doğru yazılır ve nasıl okunur?

Lügat kitabına olan ihtiyaç tabii ve zaruri olduğundan eskiden beri lisanını yazmağa başlayan her kavim ve her ümmet, teşebbüsten çok geçmeden lisanının lügâtini zapt ile bir lügat kitabı vücuda getirmeğe mecbur olagelmıştır. Her hususta muktedâmız olan Araplar, lisanlarını tahrir bed'lerini müteakip, yani ta birinci karn-ı hicrîde bu ihtiyacı hissedip lügaviyyûn namıyla temeyyüz eden bir fırka-ı üdebâ lügât zaptına koyulmuş. Ve iptida manaca münasebetli olan lügatleri ayrı ayrı zapt ederek, mesela ata, deveye, yere, göğe, hayvanata, nebatata ve daha sair şeylere mahsus kelimeleri mahsus kitaplara kayıt ve beyenlerindeki farkı beyan etmişlerdi. Ba'dehu lügatin cümlesini bir yere cemiyile Huruf-i hicâ sırasıyla tanzim ederek bu vecihle matlup olan lügat kitaplarını vücuda getirmişlerdir. Bu fende Araplar mucit addolunabilirler. İndlerinde ulûm ve medeniyet terakki ettikçe sair-i ulûm sırasında ilm-i lügat dahi çok terakki edip mücelledât-ı kesîreden mürekkep hesapsız lügat kitapları vücûda gelmiş ve Arap lügaviyyununun terâcim-i ahvali bile büyücek kitaplar teşkil etmiştir.

İranîler, bade'l-İslam kendi lisanlarına çok ehemmiyet vermeyip Arabîyi lisan-ı fenni ve edebî ittihâz etmiş oldukları hâlde, yine vaktiyle Fârisinin lügati zaptıyla Ferheng ve Burhân gibi nice mükemmel lügat kitapları vücuda getirdikten sonra onlarla kanâat etmeyerek, bugüne gelinceye kadar gittikçe daha mükemmellerini daha kolaylarını velhâsıl daha yenilerini telif etmektedirler. Tahsiline muhtaç oldukları lisan-ı Arabî'nin dahi Farisi'ye mütercem müteaddit lügatlerini tertip etmişlerdir.

Biz Türkler, bin seneden beri lisanımızı yazmakta olup edebiyat-ı mahsusamız bu kadar kıdem kazanmış iken bu kadar uzun müddet zarfında lisanımızın kaffe-i lügatini zapt etmeğe ve bihakkın lisanımızın hizânesi denmeğe layık olacak bir lügat kitabı vücuda getirmeğe himmet etmemişizdir. Bu noksan-ı himmetimiz hem mücib-i taaccüp hem şayan-ı teessüftür. Bu tasavvur öteden beri Arabî ve Fârisîye gaşiy olup kendi lisanımıza ehemmiyet vermeyişimizden ve kendi lisan ve kavmiyetimize nazar-ı hakaretle bakmamızdan ileri gelmiştir. İnsan bir lisan-ı âheri kendi lisan-ı maderzadına tatbik ile öğrenebilir. Binaen aleyh elsine-i saire tahsiline arzu-keş olan iptida kendi lisanını güzelce ve edebî bir surette öğrenmelidir ki ba'dehu tahsil edeceği elsine-i saireyi dahi ona tatbikle kolay öğrenebilsin. Biz, bu kaide-i tabiiyeye riayet etmeyerek öteden beri tahsilimize "nasara, yansuru"dan başladığımızdan hem kendi lisanımızı dürüst yazmak iktidarından hem de öğrenmek istediğimiz Arabî ve Fârisîden mahrum kalıp çok defa senelerce tahsilden sonra yine cehaletten kurtulamıyoruz.

Tahsile kendi lisanımızdan bed' etmeyişimizin sû-i neticesi olarak okuduğumuz ulumun ve ez-ân cümle sarf ve nahvin asıl ve esas ve maksadından bîhaber kalıp ve okuduğumuz nedir ve ne işe yarar? bunun da farkına varmaksızın papağan gibi okuruz.

Bu suretle asıl ve esasından gafil olduğumuz ulûmun biri de lügat ilmidir. Evet, bizde lügat kitabı demek ne demektir ve bu kitaplar neye yarar? Bunu tamamıyla anlayanlar azdır desek mübalağa etmiş olmayız.

Lügat kitapları enva ve ecnâs ve sunûf-ı muhtelifeye taksim olunabilirse de şuracıktaki bahsimize göre bu fenne müteallik kitapları üç neve taksim edebiliriz: Evvelâ, bir lisanın yine o lisana mütercem lügat kitabı, ki tabir nâ-bi-mahal olmasa buna "lügat-i milliye" diyebilirdik. Saniyen, tahsili merâm olunan bir lisan-ı ecnebîden malûm olan lisan-ı millîye mütercem lügat kitâpları ki bize göre Arabîden, Fârisîden, Fransızcadan ve sair-i lisanlardan Türkçeye mütercem olan lügat kitaplarıdır. Salisen, malûm olan lisan-ı millîde tahsili merâm olunan bir lisan-ı ecnebîye mütercem olan lügatlere ki bunlar dahi bize göre Türkçeden Arabîye, Fârisîye, Fransızcaya ve sair-i elsine-i ecnebiyeye mütercem lügat kitaplarıdır. Bu hâlde, meselâ Türkçeden Arabîye mütercem olan bir lügat kitabı maksad-ı telifine göre iki nevi olabilir: Biri Arapların Türkçe öğrenmelerine ve diğeri Türklerin Arapça tahsiline yarar.

Biz, evvelâ birinci cinsten yani Türkçeden Türkçeye bir lügat kitabı bulunmasını bu son zamanlara gelinceye kadar lüzumsuz addetmişizdir. Ve belki hâlen bugün öyle addedenlerimiz vardır. Hâlbuki dünyâda en ziyâde ve en evvel lâzım olan böyle bir lügat kitabıdır. Zira kendi lisanının mükemmel bir lügatine malik olmayan kavim kütüphaneler dolusu kitaplara malik olsa dahi yine mazbut bir lisan-ı edebîye malik addolunamaz. Ve kendi lisanını bihak bilir sayılamaz. Kendi lisanını edebiyatıyla bilmeyen ise yukarıda dediğimiz gibi diğer bir lisan dahi öğrenemeyip cahil kalır. Uzun uzadıya delâil iradına ne hacet? Her kavim ve ümmet kendi lisanının bir lügat kitabına muhtaç olmaya idi ve bir lisandan yine o lisana mütercem lügat kitapları lüzumsuz olsa idi Arabî’de müteaddit büyük mücellédattan mürekkep Kâmûs’lar, Lisanü’l-Arab’lar, Sıhah’lar, ve Muhitü’l-Mühit’ler Fârisîde Ferheng-i Şuuri’ler, Ferheng-i Cihangiri’ler, Ferheng-i Nasırı’ler, Burhan-ı Katı’lar, Fransızcada Beşerel’ler Littre’ler Larus’lar telif olunmazdı. Her kavim ve ümmetin kendi lisanının lügatine ihtiyacı vardır da dünyada yalnız bizim mi böyle bir lügate ihtiyacımız yoktur? Biz her işte müstesna olmak için mi yaratılmışızdır?

Hadd-i zatında mecruh olan bu fikr-i batıl bertaraf olunca biz en evvel mümkün mertebede Türkçe ve millî bir lügat kitabına, saniyen Arabî tahsili için biri Arabî’den Türkçeye ve diğeri Türkçeden Arabîye, salisen Farisî tahsili için biri Farisî’den Türkçeye ve diğeri Türkçeden Farisî’ye olarak ikişer lügate muhtacız.

Şurası muhtaç-ı izah değildir ki: Tahsil-i elsineye âlet olan kitapların alehusus erbâb-ı tahsil tarafından hemen daima elde tutulup her an mürâcaat edilecek olan lügat kitaplarının yalnız vüsat ve tafsilleri matlup olmayıp en ziyade hüsn-i tertipleri ve gerek zapt ve hıfzda gerek mürâcaat hâlinde sühulet-bahş olmaları elzemdir. İşe bu nokta-ı nazardan bakılınca Fîyrûzabâdî’nin Kamus’unun tercümesi olan Okyanus’tan, Sıhah-ı Cevherî’nin tercümesi olan Vankulu’dan, Ferheng ve Burhân tercümelerinden ve Esad Efendi merhumun Lehçe’sinden bugünkü günde istifade beklemek abestir. Gerek bu lügat kitapları ve gerek Türkçemizin yekta lügat kitabı olan Vefik Paşa merhumun Lehçe-i Osmanî’si lügaviyyûna, yani lügat kitabı yazacak adamların işine yarar kıymettar eserlerdir. Lâkin erbâb-ı tahsilin umumun eydi-i tedavülde deveran edecek kitaplar değildir. Zira hiçbirinde matlup olan nizam ve tertip yoktur. Mahâzâ hiçbirisi de mükemmel olmayıp her birinin nekâyısı gayrimünkerdir. Meselâ en mükemmel zannolunan Kamus, bir taraftan hamk ile meşhur ehemmiyetsiz kadınların, tepelerin, peykârların esamisini havi olduğu hâlde bir taraftan Tâcu’l-Arûs’un ilâve ettiği birçok kelimelerden aridir.

Elhâsıl, bunların hiçbirisi mükemmel ve ihtiyacat-ı zamaniyeye muvafık olmadığından cümlesinin yeniden ve tarz-ı cedit üzere tertip ve neşrine himmet olunmak iktiza eder iken, bizde otuz kırk seneden beri lügat kitaplarımız nâdirülistimâl ve lüzumsuz lügat-i garibe-i Arabiye ve Farisiye hasr ve tahsil edilerek hiçbir lisana mahsus olmayan ve hiçbir lisanın kâffe-i lügatini cami bulunmayan bu ucûbelere “lügat-i Osmâniye” namı verilmekte, bunların envai neşir olunmaktadır.

Bunlar eğer isimlerinden anlaşıldığı üzere lisanımıza mahsus ise lisanımızın kâffe-i lügatini yani Türkiyyü’l-asıl olan kelimelerin cümlesiyle lisanımızda müstamel ve istimâlleri lâzım olan lügat-i Arabiye ve Farisiyeyi ve istilâhât-ı fenniyenin başlıcalarını cami olup Türkçede gayri müstamel olan ve istimallerine hâcet de olmayan lügat-i Arabiye ve Fârisiyeden ari olmaları iktiza eder.

Arabî ve Farisî’ye mahsus iseler bu iki lisanda muharrer bir kitaptan istihraç-ı mana için bunlara mürâcaat kifayet etmek lâzım gelir. Hâlbuki böyle bir işe yaramadıkları malûmdur. Bir lügat kitabı birkaç lisana müşterek olamaz, daima bir lisana mahsus olur. Arabî Fârisî ve Türkçe birbirinden büsbütün ayrı ve hatta her biri diğer bir zümreye mensup lisanlardır. Bu üç lisana müşterek bir lügat veya kavait kitabı nasıl olabilir?

Amma Türkçede müstamel bir takım lügat-i Arabiye ve Fârisiye var imiş, işte onları ve yalnız onları Türkçe addederek Türkiyyü’l-asıl kelimelerle beraber kamus-ı millimize derç etmeliyiz.

Lisan-ı Arabî’nin bizim için derece-i lüzum ve ehemmiyeti cümlece müsellemler olduğu hâlde bu lisandan Türkçeye mütercem tarz-ı cedit üzere güzel bir tertip ve nizamda mürettep ve mükemmel bir lügat kitabı bulunmadığına öteden beri nazar-ı teessüfle bakarak nihâyet bundan üç sene mukaddem Kamus-ı

Arabî unvanıyla her cihetçe mükemmel ve muntazam ve Fîyrûzabâdî'nin Kamus'u muhteşiyatının bir buçuk misli lügati havi olmak üzere Arabî'den Türkçeye bir lügat kitabı neşrine başlamıştım. (Cim) harfinin evahirine dek 63 cüzi yani 500 sahifesi neşir olunan bu kitabın iki cildinin kâğıdı mevcut olup mahall-i tevzii olan dükkanın dahi kirası verilmekte olduğu hâlde bazı avârizdan satışında görülen sekte ve hasbe'z-zaman masarif-i tabiiyesinin tedarikince tesadüf olunan müşkilât kitab-ı mezkûrun neşrini muvakkaten tatil etmek mecburiyetini tevhit etmişti.

Ömrümün on iki senelik müddetini zapt eden Kamusu'l-âlâmın hitamı sırasında terakki-i maarif arzu-keşânından birçok zevat-ı kiram gerek şifahen ve gerek tahriren lisanımızın mehmâ-emken mükemmel bir lügat kitabı addolabilecek bir kamus-ı millînin cem ve telifine teşebbüsümü ihtar ve iltimas etmişlerdi. Zaten böyle bir kitaba olan ihtiyacımızı nazar-ı itibara alarak öteden beri bunun tahririni tasavvur etmekte idiysem de Türkiyyü'l-asıl olan kelimelerin kamilen mazbut ve mukayyet olmaması istilâhat-ı fenniye henüz adem-i taayyünü ve hele istimâli lâzım olan Arabî ve Fârisî kelimelerin mahdût ve muayyen olmaması gibi müşkilâtı düşünerek buna cesaret edememişim.

Ancak bu defa ibrâmat-ı vâkiyyeye mukavemet edemeyip “Ma la Yudreku kulluhu la yutreku kulluhu” ve “kem tereke'l-evvelu li'l-âhır” fehvalarınca vaki olacak kusur ve nakâyısın ikmal ve tashihine badehu erbabı tarafından himmet olunur ümidiyle ve lisanımızın elyevm mevcut lügat kitaplarının en muvafıkı bundan on beş sene mukaddem Türkçeden Fransızcaya olarak âcizane yazmış olduğum Kamus-ı Fransevî olduğunu görmekten hâsıl olan cesâretle mümkün mertebede mükemmel bir Kamus-ı Türkî'nin tertibine ibtidâr ederek ilk cüzlerini maarif-i nezaret-i celilesine takdim ettim. Kariben cüz cüz neşrine bed' edeceğim.

İşbu Kamus-ı Türkî'nin lisanımızın düstûrî'l-ameli makamında olmasıyla herkese lüzumu olacağından memul ettiğim rağbet-i umumiye sayesinde hem buna ve hem de Kamus-ı Arabî'ye devam ile haftada ikisinden birer cüz neşrine muvaffak olabileceğimi eltâf-ı sübhâniyeden ümit eylerim.

Taht-ı taahhüt ve mecburiyette bulunmak için revacının derecesini anlayıncaya kadar abone kayıt ve kabulünden sarf-ı nazar olunarak yalnız elden satılacağını ve mahall-i tevzi ve fûruhtı Kamus-ı Arabî ile beraber Salkımsöğüt'te 51 numaralı dükkân mahsus olacağını ihtarla iktifa eylerim. Ve mine'l-lâh'ıt-tevfik

3 Kânûn-ı Sâni 1315

Ş. Sâmi

Kaynaklar

- Aksan, D. (1998). Türklerde sözlükçülük, bugün Türkiye'de sözlük. *Kebikeç Dergisi*, 6, 115–118.
- Daşdemir, M. (2013). Çağdaş dil biliminin ışığında yeni lisan hareketi ve Türk dil devriminin karşılaştırılması. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 2(3), 53–58.
- Kaş, Ö. (2007). *Osmanlı döneminde Arapça sözlük çalışmaları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Koç, R. (2007). Tanzimat ve meşrutiyet dönemi aydınlarının Türk dilinin eğitimine ve yapısına bakışları. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 33, 11–25.
- Omar, A. (2009). *Sina'at al-mu'jam al-hadith*. Kahire: 'Alam al-Kutub.
- Parlatır, İ. (1995). Türkçe sözlük çalışmaları ve sorunlarımız. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 517, 3–19.
- Rahimi, F. (2017). Ali Çiçek'in yazısı üzerinden Şemseddin Sami'nin Kâmûs-ı Türkî'sinin sözlük bilimi açısından değerlendirilmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 6(1), 196–210.

- Sami, Ş. (h. 1298). Lisan-ı Türkî (Osmanî). *Hafta*, 12, 177–181.
- Sami, Ş. (h. 1315). Kamus-ı Türkî ve Kamus-ı Arabî. *Servet-i Fünun*, 462, 306–308.
- Sami, Ş. (h. 1316). Lisanımızın tahdidî. *Sabah*, 3188, 3–4.
- Sami, Ş. (h. 1317). *Kamus-ı Türkî*. İstanbul: İkdâm Matbaası.
- Topaloğlu, Y. (2012). *Şemsettin Sami. Süreli yayınlarda çıkmış dil ve edebiyat yazıları*. İstanbul: Ötüken.
- Yavuzarslan, P. (2004). Türk sözlükçülük geleneği açısından Osmanlı dönemi sözlükleri ve Şemseddin Sâmî'nin Kâmûs-ı Türkî'si. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 185–202.

Extended Abstract

Şemseddin Sami, who played an important role in the transition of Turkish dictionary studies to modern lexicography understanding, had handled his understanding and innovations in this field theoretically in various articles he had written and applied it in practice in the dictionaries he had prepared. Kamus-ı Fransevî, Kamus-ı Arabî and Kamus-ı Türkî prepared by Şemseddin Sami are among the most important products of this new method in Turkish lexicography understanding.

The name of the Turkish language was at the beginning of the issues he discussed in his various articles. According to Sami, the name of the language should be used as (Türkçe) or (Lisan-ı Türkî), not (Osmanlıca) or (Lisan-ı Osmanî). Based on this idea, he named the Turkish dictionary that he had prepared (Kamus-ı Türkî) which is the first dictionary named as a (Türkî) in the Anatolian lexicography field.

One of the topics that Şemseddin Sami discussed in his articles was the selection of the headwords in the dictionaries. He criticized the fact that the dictionaries until that time included Persian and Arabic words that Turks did not use anymore. He advocated that the dictionary's headwords should be Turkish-only or foreign words used in Turkish.

Şemseddin Sami's innovative understanding does not only appear in Turkish monolingual dictionaries but also in Arabic to Turkish dictionaries. He stated that there should be systematic and accessibility features in these dictionaries and he applied these features in Kamus-ı Arabî.

Semseddin Sami brought his views on both language and lexicology together with severe criticism of the common ideas and practices that were in language and lexicography fields. In his article, Şemseddin Sami covered the topic of the dictionary definition and its importance to the language. According to Sami, a dictionary is a book that forms the basis of literary products that contain the vocabulary of a language.

According to Şemseddin Sami, the types of dictionaries may vary. However, in his article, he evaluated dictionaries based on the number of languages. He classified dictionaries into monolingual dictionaries and bilingual dictionaries according to the number of languages in it. Sami used the term 'Lügat-ı Milliye' which means (national dictionary) to describe monolingual dictionaries. According to Sami, Bilingual dictionaries are created by translating from the source language to be learned into the target language. Dictionaries translating from Arabic, Persian or French to Turkish are examples of this type. Bilingual dictionaries according to his purpose are two types. For example, the purpose of dictionaries from Arabic to Turkish is to teach Arabic to Turkish speakers, and the purpose of the dictionary from Turkish to Arabic is to teach Turkish to Arabic speakers. And the purpose of monolingual dictionaries is to preserve languages, and the purpose of bilingual dictionaries is to assist in language learning.

Şemseddin Sami wrote about Arabic lexicography and its history by drawing attention to the leading role of Arabs in the field of lexicography and talked about the stages of monolingual dictionary studies in the Arabic world. Şemseddin Sami wanted to criticize the situation of monolingual dictionaries in Turks by talking about a brief history of Arab lexicography and explaining the importance of lexicography in Arabs' culture. Şemseddin Sami also talked about the status of lexicography in Turks. He criticized that most dictionaries until his time did not give importance to define and describe the Turkish original words.

He thinks that although Turks have a literary language for thousands of years, they do not give enough importance to making monolingual dictionaries. As a result of this defect, many words of Turkish

are forgotten or left, and words that have the same meaning from Arabic or Persian are borrowed to Turkish. In this way, the Turkish language, which is rich in vocabulary, has been left weak in terms of its ability to express and it has been turned into a language full of mistakes.

Sami explains that there are two reasons for this criticism: 1. Learning the native language well is a must. If the dictionary's purpose is to learn Arabic or Persian. Because students can learn a second language by applying and comparing it to the mother tongue. 2. By not following this rule, Turkish skills remained weak and a second language could not be learned.

One of the points that Semseddin Sami criticized in the Turkish dictionaries is the ordering system of the word list and the deficiencies and defects found in this system. He believed that the dictionaries did not use the alphabetical system properly.

He emphasized that there should be a certain line and border separating Turkish from Arabic and Persian. He opposed adding unused words from Arabic or Persian to the dictionaries. The monolingual dictionaries in his time were almost full with unused Arabic and Persian words, which let these dictionaries to lose their monolingual feature.

In the last section of the article, we covered the Şemseddin Sami's new method for Turkish monolingual dictionaries and Turkish Arabic bilingual dictionaries. Sami worked through these two dictionaries to overcome all the negatives that he criticized in the dictionaries until that time, and therefore Sami's work is an important turning point in the history of Turkish lexical studies.